

УДК 378.1+378.126+378.14

Валентина Лебідь

СТВОРЕННЯ РЕФЛЕКСИВНО-ОЦІННОГО СЕРЕДОВИЩА У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті розглядається проблема створення рефлексивно-оцінного середовища як умови ефективної фахової підготовки майбутніх педагогів. Автор досліджує сутність понять «педагогічна ефективність», «рефлексія», «педагогічна рефлексія», «рефлексивно-оцінне середовище» та їх значущість у підвищенні професіоналізму студентів.

Ключові слова: педагогічна ефективність, рефлексія, педагогічна рефлексія, рефлексивно-оцінне середовище.

Модернізація освіти та сучасні вимоги суспільства ставлять досить серйозні умови до особистості майбутнього педагога, його професіоналізму. На нашу думку, одним із можливих і перспективних шляхів ефективної фахової підготовки майбутніх педагогів є створення рефлексивно-оцінного середовища у цьому процесі.

У наш час особливе загострення питання педагогічної ефективності пов'язане із модернізацією освіти та входженням України до світового освітнього простору. У зв'язку з цим широко аналізуються: філософський зміст поняття «ефективність» (М. Андрющенко, Л. Карпенко, В. Полонський, В. Серіков та ін.); проблеми підвищення ефективності навчання в цілому (Ю. Бабанський, В. Блінов, В. Макаєв, М. Міхеєв, Л. Андерсон та ін.); розробляються критерії та методи визначення ефективності освітнього процесу чи його окремих аспектів (Г. Батуріна, У. Байер, В. Беспалько, С. Светлов та ін.).

Метою статті є розгляд місця та ролі рефлексивно-оцінного середовища в процесі фахової підготовки майбутніх педагогів.

Проблема педагогічної ефективності освітнього процесу протягом багатьох десятиріч визнається однією з найважливіших проблем педагогічної теорії і практики. В усі часи різноманітні по цілям, структурі, умовам функціонування освітні системи вели пошук найбільш ефективного в конкретних соціальних і педагогічних умовах процесу навчання, який би з найбільшою доцільністю призводив до здійснення поставлених завдань.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури дозволив нам дійти висновку, що педагогічна ефективність учителя в значній мірі залежить від розвитку його особистісно-змістовної сфери, характерними ознаками якої виступають позитивне відношення педагога до професійної діяльності, усвідомлення її цінності, пошук причин виникнутих невдач, інакше кажучи, здатність до рефлексії. Важливими для формування педагогічної ефективності виступають результати поглиблення рефлекс-

сивних процесів: здатність суб'єкта «конструювати» себе, перебудовувати свої оцінки, відношення, позиції, можливість оцінити намічену ціль з погляду перспективи успіху, вміння корегувати її з урахуванням різноманітних норм, відчувати себе відповідальним за можливі результати, продумувати їх наслідки для себе та інших.

Отже, професійні знання, вміння, навички повинні бути направлені, збагачені здатністю майбутніх учителів мислити, усвідомлювати, переживати, відчувати, сумніватися, імпровізувати, шукати нові шляхи вирішення проблем, адже наявність у студентів сукупності лише когнітивного та операційного компонентів не дозволить їм продуктивно, на високому рівні вирішувати задачу виховання і навчання учнів.

Рефлексія є невід'ємною складовою, яка притаманна природі людини поруч зі свідомістю, інтуїцією, здатністю відчувати. Практично всі віровчення та концепції світу й людини, від буддизму та християнства до Живої Етики та сучасних трактувань езотеризму, від ідей Аристотеля та Платона до теорій і практики А. Швейцера та Р. Штайнера, від «Повчання дітям» Володимира Мономаха до педагогічної антропології К. Ушинського побудовані на гомоцентричних основах, на зверненні до душі, совісті, на технологіях сповідальності, медитації, сугестії.

До рефлексії зверталися і звертаються філософи, психологи, педагоги, та ін. Кожна окрема наука визначає і трактує її по-своєму, виділяючи різноманітні види і надаючи кожному із них особливі функції.

Так, у філософській науці, де і виникло це поняття, рефлексія трактується як процес роздумів індивіда про те, що відбувається у його власній свідомості. Декарт ототожнював рефлексію із здатністю індивіда зосереджуватись на змісті своїх думок, абстрагуючись від всього зовнішнього, тілесного. Дж. Локк розділив відчуття та рефлексію, трактуючи її як особливе джерело знань – внутрішній досвід, на відміну від зовнішнього, оснований на свідченнях органів чуттів.

В соціальній психології рефлексія виступає у формі усвідомлення людиною чи групою людей того, як вони в дійсності сприймаються та оцінюються іншими індивідами та групами. Рефлексія – не просто знання чи розуміння суб'єктом самого себе, але й з'ясування того, як інші знають і розуміють даний суб'єкт, його особистісні особливості, емоційні реакції та когнітивні уявлення [3].

В останні роки, з розвитком тенденцій гуманізації, все більшу увагу теоретиків та практиків приваблюють педагогічні аспекти рефлексії. В педагогічній науці рефлексія розуміється як здатність вчителя дати собі і своїм вчинкам об'єктивну оцінку, зрозуміти, як його сприймають діти, інші люди, перш за все ті, з ким учитель взаємодіє у процесі педагогічного спілкування. В центрі педагогічної рефлексії – усвідомлення того, що школяр сприймає у вчителі і у відношеннях з ним, як він може налаштуватися на дії педагога [2].

За іншим визначенням педагогічна рефлексія – це внутрішня робота, направлена на співставлення себе, свого Я з тим, чого вимагає педагогічна

професія, у тому числі з існуючими про неї уявленнями [1].

Б. Вульф та В. Харкін виділяють наступні положення по даній проблемі:

– будь-яка рефлексія передбачає сумніви – у собі, своїй позиції, своїх можливостях, які можуть призвести до песимізму, що провокує пасивність, бездіяльність, відмову від мрії, невіру в успіх, чи оптимізму, який побуджає до активних дій, подоланню себе та обставин, пошуку та реалізації способів самоствердження. Для професіонала особливе значення має позитивна орієнтація, важливо постійно сумніватися, здійснювати самоаналіз з метою роботи над собою;

– рефлексія не стільки констатація наявності чи відсутності професійних якостей, скільки стимулювання їх розвитку, збагачення, посилення. Навчальний процес повинен стимулювати свідоме сприйняття знань та вмінь, від внутрішнього пробудження до самовдосконалення [1, с. 14].

Тож, в самому загальному розумінні рефлексія – це роздуми, само-спостереження, самопізнання, здатність бачити себе та свою роботу зі сторони.

На важливій ролі рефлексії в процесі здійснення педагогічної діяльності наголошує Р. Неіл. Він відмічає, що процес рефлексії, тобто «комплексна мисленнева здатність до постійного аналізу і оцінки кожного кроку професійної діяльності» [5, с. 2] є основною умовою, яка забезпечує ефективну діяльність педагога в різних непередбачуваних ситуаціях.

Як підкреслює М. Уоллес, «практика стає витком професійного росту вчителя лише в тій мірі, в якій вона являється об'єктом структурованого аналізу: невідрефлексована практика безкорисна і з часом веде не до розвитку, а до професійної стагнації педагога» [7, с. 2].

Розвиток педагогічної самоефективності вчителя неможливий без його боротьби зі своїми недоліками, без подолання сумнівів у собі та своїх можливостях. Тому важливо створити благоприємні умови, які вимагають постійної внутрішньої боротьби та подолання.

Саме тому під час навчально-виховного процесу є важливим створення середовища, яке б спонукало студентів до постійного пошуку та особистісної оцінки вже наявного власного педагогічного досвіду, корекції своїх професійних дій, самоаналізу, самовивчення, реалізації педагогічної ефективності, роботи над собою та на основі цього здійснення подальшого саморозвитку.

Аналізуючи педагогічну рефлексію, ми вважали, що наявність рефлексивно-оцінного середовища сприятиме формуванню вмінь майбутніх учителів контролювати свої дії, в тому числі й розумові, відслідковувати логіку розгортання своєї думки (судження); вміння бачити у відомому невідоме, в очевидному незвичне, тобто бачити протиріччя, які являються причиною розвитку думки; здійснювати діалектичний підхід до аналізу ситуації, перетворювати явище, що спостерігається чи аналізується в залежності від мети чи умов. Тож рефлексивно-оцінне середовище покликане сприяти формуванню педагогічної ефективності студентів,

оволодінню ними педагогічною професією, досягненню морально-психологічної готовності до неї.

Виходячи з того, що педагогічна рефлексія пов'язана з особливостями педагогічної роботи і, перш за все, з особистим педагогічним досвідом учителя, організація рефлексивно-оцінного середовища перш за все здійснюється під час проходження студентами педагогічної практики.

З метою створення рефлексивно-оцінного середовища необхідно спрямовувати студентів на постійну інтерпретацію та пояснення різноманітних ситуацій, що виникають на уроках, прогнозування їх можливого розвитку на основі власних знань, методичної та психолого-педагогічної літератури. Для цього ми вважаємо доцільним використовувати такі методи, як: самоспостереження, диспут, проведення та аналіз уроків, розбір педагогічних ситуацій, рефлексивна бесіда.

Одним з найбільш ефективних методів є рефлексивна бесіда. Під рефлексивною бесідою розуміється проблемно-орієнтований аналіз різноманітних фактів педагогічної практики студента, з метою його оцінки та подальшого виправлення негативних сторін педагогічної діяльності. Основне завдання рефлексивної бесіди – допомогти студенту оцінити власну професійну компетентність та знайти оптимальний шлях для вирішення власних педагогічних проблем.

Для досягнення успішного результату рефлексивної бесіди перш за все необхідно створити довірливу, відверту атмосферу, в основі якої лежить безумовна повага до майбутнього вчителя, визнання за ним права на власну позицію. Для виникнення таких відношень необхідно:

- взаємне прагнення учасників бесіди до встановлення істини;
- єдність цілей;
- здатність вислуховувати думку співрозмовника, як би вона не відрізнялася від власної;
- готовність кожного уявити та зрозуміти проблеми іншого.

При такому діалозі є неприпустимим:

- директивне спілкування, яке передбачає пряму чи непряму критику дій студента;
- сумніви у педагогічній компетентності майбутніх педагогів;
- суб'єктивність оцінок;
- іронія.

Основними умовами рефлексивної бесіди виступають зверненість свідомості майбутнього вчителя на самого себе та врахування уявлень студентів про свою педагогічну діяльність.

Важливим завданням у процесі створення рефлексивно-оцінного середовища є організація пошукової активності майбутніх учителів.

Як показують результати психолого-педагогічних досліджень, чим вище рівень пошукової активності вчителя, тим ширший діапазон аналітичних умінь ним використовується і, відповідно, вищі результати навчального процесу [6, с. 332]. Важливим, на нашу думку, є і те, що пошукова активність позитивно корелює з почуттям задоволеності своєю професією. Так, англійський педагог М. Хаберман відмічає, що не залежно

від віку та стажу педагогічної діяльності, вчителі, що мали досвід пошукової роботи в класі, частіше оцінювали педагогічну професію як «цікаву», «захоплюючу», «гідну», ніж ті, хто був позбавлений такого досвіду. Таким чином, вчений зазначає, що невміння самостійно вести пошук суттєво понижує ефективність роботи вчителя [4, с. 157], а отже, і рівень його самоефективності.

Суть пошукової діяльності ми вбачали в тому, щоб розвивати у студентів більш ефективні мисленнєві навички, за допомогою яких вони зможуть здійснювати постійний аналіз своєї діяльності, а також корегувати навчальний процес з метою підвищення його ефективності.

Ефективна організація пошукової діяльності передбачає наступні принципи:

- оптимістичність (орієнтація студентів на успіх);
- орієнтація на пошук ефективних варіантів вирішення педагогічної проблеми;
- розгортання в ситуації безперервного внутрішнього та зовнішнього діалогу, спілкування, обміну думками з учнями, вчителями, одногрупниками;
- активізація внутрішніх ресурсів студентів, віра в їх можливості.

Вважаємо, що створення рефлексивно-оцінного середовища буде наповнювати процес навчання майбутніх учителів особистісним змістом, спонукати до постійної оцінки та аналізу ними власних професійних якостей, педагогічної компетентності, пошуку та виправленню негативних сторін своєї професійної діяльності; сприятиме виникненню інтересу до педагогічної професії, підвищенню впевненості в собі, що є невід'ємними умовами формування педагогічної ефективності майбутніх фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Б. З. Вульф. Педагогика рефлексии / Вульф Б. З., Харьков В. Н. – М. : «Издательство Магистр», 1999. – 112 с.
2. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : «Академия», 2001. – 176 с.
3. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.
4. Bandura A. Exercise of personal and collective efficacy in changing societies / in A. Bandura (Ed.), Self-efficacy in changing societies. – New York : Cambridge University Press, 1995.
5. In-Service Training and Education Development: an international survey. – London, 1986.
6. Neil R. Current models and approaches to In-Service Teacher Education / R. Neil // British Journal of In-Service Education. – 1986. – Vol. 14. – № 2.
7. Smyth J. A Teacher Development Approach to Bridging the Practice – Research Gap / J. Smyth // The Journal of Curriculum studies. – 1982. – Vol. 14. – № 2.